

ҚАДИМГИ ДИНИЙ ТАЪЛИМОТЛАРДА ТАБИИЙ-ИЛМИЙ БИЛИМЛАР

Пардаев Султонмурод

ЎзМУ Ижтимоий фанлар факультети

2 курс таянч докторанти

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7123616>

Аннататсия. Ушбу мақолада қадимги диний таълимотларда дунёни табиий-илмий манзарасининг асосий онто-гносеологик ўзига хусусиятлари таҳлил қилинган. Шунингдек ибтидоий динларнинг дунё табиий-илмий манзарасининг фан тараққиётига таъсири очиб берилган. Бу мақоланинг ахамиятли жиҳати шундаки, ҳозирги давр ва ўтмиш тараққиётининг долзарб диний ва фалсафий жиҳатлари илмийлик нуқтаи назаридан асослаб берилган.

Калит сўзлар: дастлабки дунёқараш, дунёқараш шакллари, мифология, аждодларга сиғиниш, натурализм, тотемизм, анимизм, қурбонлик, тангричилик.

Инсоният қадимдан бошлаб ўзини қуршаб турган табиат тўғрисида ўзига хос ёндашувларни илгари сурганлар. Бунинг натижасида одамлар дунёқарашида бир қанча дунёқараш шакллари юзага кела бошлаганлигини таъкидлаш лозим. Дарҳақиқат, уларга мифологик, диний, илмий ва фалсафий дунёқараш шакллари келтириш мумкин. Хусусан, дастлабки дунёқараш шакли бўлган мифология замирида бутун табиат жонли кўринишга эга, деб тасаввур қилинган бўлса, аксинча, диний дунёқараш замирида бутун табиат худо томонидан яратилган, деган ғоя муҳим ахамият касб этади. О.Файзуллаев фикрича: „ Диний таълимотларда табиат руҳий ибтидонинг моддий гавдаланиши деб ҳисобланган ва Худо табиатдан юқори туради, деб тушунилган” .

Айтиб ўтиш лозимки, дастлабки даврдаги ибтидоий одамнинг жисмоний, физиологик, асаб-эндокрин ва биологик каби бир қатор соҳалари ўзига хос хусусиятларга эга эди. Бу эса нафақат унинг ҳаёти ва фаолиятига, аксинча, унинг фикрлаш жараёнига яъни мантиқий қонуниятларни яратишига жуда сезиларли таъсир ўтказганлигини айтиш зарур. Шу жумладан, уйқу, туш ва нафас олиш каби жараёнларда танани бошқарувчи ва ўлим билан ундан ажратиб турувчи, қандайдир куч мавжудлигига ишонган қадимги одамлар, мазкур куч ҳаракат қилувчи ҳар бир нарсада: хусусан дарё, қуёш, ой, дарахт каби мавжудотларда ғайритабиий куч бор, деб тасаввур қилганлар. Шу жиҳатдан олиб қараганда, материалистик мактаб тарафдорлари фикрига кўра, кўрқув динларнинг келиб чиқишида асосий

Ўрин тутганлигини асослаб беришган. Масалан, инглиз файласуфи Герберт Спенсер ибтидоий қабила динларининг келиб чиқишига асосий сабаб: қўрқув натижасида “аждодларга сиғиниш” жараёнлари, деб таъкидлайди. Шу ўринда яна Макс Мюллер (1823–1900)нинг ҳам фикри этирофга лойиқдир. Хусусан, у диннинг келиб чиқиши табиат ҳодисаларининг инсонга берган даҳшатидан келиб чиққанлигини айтади ва уни “натурализм” орқали очиб беради. Дарҳақиқат, у натурализмни, физикавий муҳитда учрайдиган қувват ва мавжудотларнинг илоҳийлаштирилиши эканлигини тарғиб қилади. Жумладан, ушбу фикрни ҳиндуизмнинг муқаддас китоби ведаларга таяниб асослаб беради. Шу жиҳатдан олиб қарасак, у ведалардаги худо номларининг табиат ҳодисалари билан алоқадор эканлиги фикрини асослашга ҳаракат қилади; мисол учун “Агни” худосини оловга ва “Дяус” худосини осмон каби рамзий маънолари мавжудлигини таъкидлайди. Дарҳақиқат, унинг фикрича, деярли ҳамма динларда худо номлари, дастлаб табиат ҳодисаларини билдириши ва табиат кучларига ғайритабиий баҳо бериш мойиллигини эътироф этади.

Таҳлилимизча, Қадимги туркийлар эътиқодига кўра, бутун табиат устидан ягона ҳукмдор бўлган Тангри ўзига бир қатор кўмакчи маъбудларни яратганлигига дуч келамиз. Жумладан, бу ерда Умай тангриси пантеон бўлиб, хусусан, у ер, сув, олов, қуёш, ой, юлдузлар, ҳаво, булут, шамол каби бир қатор маъбудлардан ташкил топганлигини тилга олиш лозим. Ш.Шаякубов фикрича: „ Тангри бутун борлиқнинг яратувчиси, чексиз фазода фақат унинг ўзи ҳамма нарсадан воқиф, адолатли ва марҳамат эгаси бўлган эркак қиёфадаги ягона худо сифатида тасаввур қилинган” . Шу жиҳатдан келиб чиқиб айтганда, Тангри мовий ва буюк деб тасаввур қилинган коинотнинг эгаси бўлиб, унинг доимий яшаш макони осмон орқали акс эттирилган.

Дарҳақиқат, Тангричилик таълимотида табиат ва одамлар ўртасида чегара яъни меъёр бўлиши лозимлигига урғу берилади. Шу жумладан, одамлар табиатга нисбатан меъёрдан ортиқ зарар келтирса, унда табиат руҳларининг розилигига бағишлаб қурбонлик қилиши шарт ҳисобланган. Қурбонликлар йирик тоғлар ёки дарёлар олдида оммавий равишда ўтказилган. Дарахтлар орқали маъбудлар озикланади, - деб эътиқод қилингани сабабли қурбонлик қонлари дарахтлар остига қуйилган. Лекин, одамлар табиат руҳларини ўзларига ҳамкор сифатида қарашган, уларни қариндош ёки аждодлар руҳлари деб билишган . Бизнинг фикримизча, ушбу таълимотнинг ижобий томони шундаки, одамларга атроф-муҳитга

нисбатан шавфқатли муносабатда бўлишга ва табиат билан бевосита ҳамкорликда яшашга тарғиб қилинган. Зеро, одамлар табиатга ўзининг муносабати орқали ғайритабиий кучнинг ҳам қадратини тушуниб борганлигини эътироф қилиш лозим.

Ўз навбатида, дастлабки диний тасаввурларнинг пайдо бўлишидан бошлаб инсонлар орасида уруғ-қабила динлари, миллий динлар ва жаҳон динлари вужудга келганлигини айтиш жоиз. Шу билан биргаликда инсоният тараққиёти мобайнида дин билан узвий боғлиқ бўлган жуда кўп воқиа ва ҳодисалар табиат билан аълоқадор ҳолатда юзага келганлигини таҳлил қилиш мумкин. Дарҳақиқат, бунинг натижаси ўлароқ қадимда пайдо бўлган анимизм, тотемизм, фетишизм, шомонизм ва магия каби ибтидоий динлар табиат билан узвий боғлиқ равишда яъни табиатдаги нарсалар ва ҳодисаларни ғайритабиий мавжудодларга боғлаб ўрганиш натижасида пайдо бўлганлиги олимлар томонидан чуқур ўрганиб чиқилган.

Ўз навбатида, динни ўрганишга нисбатан тарихий нуқтаи назардан бир қатор мактаблар шаклланган, деб изоҳлаш мумкин. Шу жиҳатдан олиб қараганда, диннинг келиб чиқиши тўғрисидаги мифологик мактаб асосчиси бўлган М.Мюллер динни филологик тадқиқ этиш, ҳозирги кунгача етиб келмаган динларни уларда сақланиб қолган ёдгорликларига қараб аниқлаш ва бунинг учун динни қиёсий ўрганиш услубини тарғиб қилади. Д.Рахимджанов, О.Ерназаров ёзишича: „ Мюллер диннинг асосида ибтидоий инсоннинг табиат ҳақидаги қарашлари ётади деб ҳисоблаб, диннинг натуралистик назариясини илгари сурди . Юқоридаги фикрга асосланиб айтиш лозимки, ҳақиқатдан ҳам динлар юзага келишига дастлаб қадимги одамларнинг табиат ҳақидаги қарашлари сабаб бўлган. Чунки инсоният ўша даврларда фақат ўзининг атрофидаги табиатнигина тасаввур қила олган ва секин-асталик билан табиат ҳодисалари бўлган ғайритабиий кучлар ҳақида фикр билдирганлар, деб айтиш мумкин. Зеро, унинг таъкидлашича, дин қадимги натурфалсафа бўлиб, шунга кўра диннинг бошланғич асоси миф, диннинг вазифаси эса миф қаҳрамонларининг ҳақиқатини очиб бериш, деб изоҳлайди. Юқоридаги фикрлардан келиб чиқиб хулоса қилиш лозимки, шу тариқа монотеизм йўлидаги биринчи қадам – «Буюк руҳ» ғояси юзага келган. Унга кўра, «Буюк руҳ» маҳзанига эришиш учун шаманга инсонлар олами ва арши аълони бирлаштирувчи бўғин талаб қилинишини таъкидлаш лозим.